

ПРЭЗЕНТАЦЫЯ КУЛЬТУРНАЙ ПРАСТОРЫ НА ЗАНЯТКАХ ПА НЯМЕЦКАЙ МОВЕ Ў ВНУ (НА ПРЫКЛАДЗЕ РЭГІЁНА ЛУЖЫЦА)

Томас Менцэль (Thomas Menzel)

*навуковы супрацоўнік Сербалужыцкага Інстытута
(Будзішыні/Bautzen, Германія), сабілітаваны доктар філалогіі*

Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая

*прафесар кафедры замежных моў філалагічнага факультэта БДПУ,
доктар філалагічных навук*

У гэтым даследаванні прадпрымаецца спроба ўкаранення актыўна запатрабаванай сёння метадалогіі гуманітарных навук – вывучэнне культурнай прасторы (*Kulturraumforschung*) – у галіну выкладання замежнай (нямецкай) мовы. Аўтары тэарэтычна абагульняюць вопыт правядзення імі онлайн-семінара для студэнтаў філалагічнага і гістарычнага факультэтаў БДПУ ў снежні 2019 г. Робяцца прапедэўтычныя ўводзіны ў праблематыку культурнай прасторы. Прапануюцца матэрыялы гісторыка-культурнага і краязнаўчага характару, якія датычаць мовы і культуры лужыцкіх сербаў, а таксама моўнай сітуацыі ў рэгіёне Лужыца, для выкарыстання на занятках па нямецкай мове ў ВНУ.

З сярэдзіны XX ст. у еўрапейскай гуманістыцы пачаў фарміравацца новы метадалагічны падыход, звязаны з паняццем прасторы. Мішэль Фуко у сваёй працы «Іншыя прасторы» (*Des espaces autres*; апубл. у 1984 г.) канстатаваў: «Вялікай навязлівай ідэяй, якая надступна пераследавала XIX стагоддзе, як вядома, была гісторыя. <...> Сённяшняю ж эпоху можна, хутчэй, назваць эпохай прасторы» [4, с. 191]. Пры гэтым французскі вучоны адзначаў, па-першае, што паняцце прасторы не з'яўляецца вынаходніцтвам нашага часу, па-другое, што сама прастора валодае гісторыяй; перасячэнне часу і прасторы ён называў лёсавызначальным.

Французскі сацыёлаг Анры Лефеўр у кнізе «Вытворчасць прасторы» (*La production de l'espace*, 1974) абвясціў, што сучасная дыялектыка не звязана больш з гістарычнасцю і гістарычным часам. Тым самым вучоны акцэнтаваў ігнараванне катэгорыі прасторы заходнім радыкальным мысленнем (*radical thought*). З другой паловы XX ст. пачала паступова актывізавацца навуковая праблематыка, звязаная з вывучэннем прасторы і яе семіятычнага напаўнення, якая ў міжнародным навуковым дыскурсе атрымала назву *spatial turn* (прасторавы паварот). Адна з метадалагічных падыходаў мае на ўвазе ўспрыняцце пэўнай прасторы як аналітычнай катэгорыі, у выніку чаго сама прастора разумеецца як эфект адчування і дзейнасці прадукцэнтаў культуры. Ёрг Дзёрынг і Трыстан Цільман, складальнікі кнігі «Spatial turn: прасторавая парадыгма у культуралогіі»

гій і сацыялогіі», адзначаюць усплёск даследаванняў у названым рэчышчы пасля 1989 года [9, с. 7]. Аўтары фіксуюць таксама агульную тэндэнцыю надання часоваму прасторавага вымярэння (*spatialization of the temporal*), якая ў развіцці культуры знаменавала пераход ад мадэрнізму да постмадэрнізму.

Культурная прастора выяўляе сябе як своеадметная матэрыяльная і духоўная рэальнасць, уключае ў сябе разнастайныя аб'екты (феномены культуры), якія ўзаемадзейнічаюць паміж сабою. Аўтары артыкула прымаюць за аснову дэфініцыю расійскай даследчыцы Ганны Ларыёнавай: «Нам представляется возможным рассматривать культурное пространство как форму бытия человека, появившуюся в результате его творческой деятельности и воплощенную в многообразных продуктах культурной практики: литература, музыка, живопись, театр» [1, с. 121]. Пры гэтым відавочна, што культурная прастора цесна звязана з геаграфічнай.

Сродкам фіксацыі і ў пэўным сэнсе легітымацыі пэўнай культурнай прасторы з'яўляюцца тэксты, у якіх, згодна з меркаваннем Юрыя Лотмана, мае патрэбу кожная культура. Завершаны тэкст можа набываць статус сімвала і не абавязкова павінен уключацца ў які-небудзь сінтагматычны шэраг. Калі ж тэкст і ўключаецца ў яго, то захоўвае сваю сэнсавую і структурную самастойнасць [2, с. 241]. Такія тэксты, рэlevantныя нацыянальнай культурнай ідэнтычнасці, прадстаўляе найперш літаратура. У ёй можна знайсці найбольш яркія прыклады мадэлявання культурнай прасторы, якія лёгка асядаюць у культурнай памяці.

Разам з тым, на нашу думку, сувязь паміж прасторай і культурай у адным метанаратыве магчыма выявіць не толькі на матэрыяле мастацкага (літаратурнага), але і на падставе вучэбнага тэкста, складзенага спецыялістам у пэўнай галіне ведаў. Ідэі Фуко пра неабходнасць «пеленгавання, лакацыі маркіраваных або закардазіраваных элементаў у рамках выпадкова пераразмеркаванага мноства» могуць быць прадуктыўнымі не толькі ў кантэксце літаратуразнаўчага даследавання, але і ў практыцы выкладання замежнай мовы ў рэчышчы лінгвакультуралогіі.

Складанне вучэбнага тэкста з перспектывы даследавання культурнай прасторы уяўляецца асабліва прадуктыўным у выпадку гетэрагеннай сітуацыі ў краіне той мовы, якая вывучаецца. Менавіта такую сітуацыю мы назіраем у сучаснай Федэратыўнай Рэспубліцы Германія, дзе праблема мультыкультурнасці абмяркоўваецца ў самых розных кантэкстах, а значыць, не можа застацца ў баку ад сферы выкладання замежнай мовы. Нямецкі даследчык Юрген Ёахімсталер пісаў пра выкарыстанне ў межах мастацкага твора прыёму кандэнсацыі культурнай прасторы (*Kulturraumverdichtung*), у працэсе чаго выяўляюцца тыя культурныя прасторы, якія дапаўняюць адна адну або канкуруюць адна з адной [6,

с. 18]. Вынікам кандэнсацыі можа быць таксама накладанне адной культурнай прасторы на другую ў адным і тым жа месцы, напрыклад, у памежных рэгіёнах.

Своеадметны прыклад кандэнсацыі культурнай прасторы прадстаўляе рэгіён Лужыца ў Германіі. Яго спецыфіку вызначаюць тры асноўныя фактары. Па-першае, гэты рэгіён размяшчаецца ва ўсходняй частцы ФРГ, таму з'яўляецца хутчэй чужым для заходніх немцаў, якія складаюць тры чвэрці насельніцтва краіны. Па-другое, у геаграфічных адносінах рэгіён Лужыца перыферычны нават для ўсходняй часткі ФРГ: фактычна, гэта памежжа Германіі з сучаснымі Польшчай і Чэхіяй. Па-трэцяе, тут пражывае славянская этнічная меншасць – лужыцкія сербы.

17 снежня 2019 г. аўтары артыкула правялі онлайн-семінара для студэнтаў філалагічнага і гістарычнага факультэтаў БДПУ “Мова і культура лужыцкіх сербаў Германіі”. У лінгвадыдактычных і культурна-пазнаваўчых мэтах адным з аўтараў быў складзены тэкст “**Sprache und Kultur der Sorben in Deutschland**”, які прапануецца ніжэй.

Im 19. und 20. Jahrhundert war es ein erklärtes Ziel der politischen Mächte, einheitliche „Nationalstaaten“ zu schaffen. Staaten stützen sich auf Staatsvölker, und Minderheiten sind unerwünscht. Sie sind auch gefährlich, weil sie sich vielleicht gegen den eigenen Staat stellen könnten. Noch nach dem Zweiten Weltkrieg kam es überall in Europa zu Umsiedlungen von großen Bevölkerungsgruppen. Im Ergebnis besteht Europa fast nur noch aus Nationalstaaten, abgesehen von Ländern wie der Schweiz oder großen Minderheiten wie den Russen in Estland. Aber wir müssen uns darüber im Klaren sein, dass diese Nationalstaaten junge politische Gebilde sind.

Auch Deutschland ist ein Nationalstaat. Zwar lud man nach dem Zweiten Weltkrieg Menschen aus den Mittelmeerländern nach Deutschland ein, weil Arbeitskräfte für den Wiederaufbau fehlten. Politische Rechte bekommen solche Minderheiten nur, wenn sie sich als Deutsche einbürgern lassen. Es gibt in Deutschland allerdings vier Minderheiten, deren Angehörige die deutsche Staatsbürgerschaft besitzen, ohne Deutsche zu sein. Das sind die Friesen an der Nordseeküste, die Dänen im Norden von Schleswig-Holstein, die Sinti und Roma, sowie die Sorben in der Lausitz. Über diese Minderheit möchte ich Ihnen heute berichten.

Zur Zeit Karls des Großen verlief die Ostgrenze des Landes an der Elbe und Saale entlang nach Bayern. Östlich dieser Grenze wohnten slawische Völker. Ihre Länder wurden erobert, und im Mittelalter zogen zahlreiche Franken, Westfalen, Hessen und auch Flamen nach Osten. Sie brachten neue Wirtschaftsweisen und Handwerkstechniken mit. Die einheimischen Slawen passten sich ihnen an, und fast alle gaben im Laufe der Zeit ihre Sprache auf. Übrig blieben bis heute nur die Sorben.

Sie leben in der Lausitz. Das ist eine Landschaft in den Bundesländern Brandenburg und Sachsen. Sie liegt südlich von Berlin und östlich von Dresden. Eine Besonderheit be-

steht darin, dass es sich um ein Volk mit zwei Sprachen handelt: Die Sorben in Brandenburg sprechen Niedersorbisch, die Sorben in Sachsen sprechen Obersorbisch. Beides sind selbständige westslawische Sprachen; sie unterscheiden sich deutlich vom Polnischen und Tschechischen. Es gibt nur noch wenige Menschen, die Sorbisch sprechen. Eine genaue Zahl der Sorben konnte allerdings nie festgestellt werden. Manche meinen, der Grund dafür liege darin, dass die sorbische Sprache und Kultur mit viel Geld durch den Staat gefördert wird. Wenn die Deutschen wüssten, wie wenige Sorben es noch gibt, würde es ihnen um das Geld vielleicht leidtun.

Die Sorben sind rundum von deutschen Siedlungsgebieten umgeben. Heutzutage besteht sogar zwischen den Gebieten der niedersorbischen und obersorbischen Sprache eine Lücke. Das liegt allerdings daran, dass in der Lausitz Braunkohle abgebaut wird. Über 80 sorbische Dörfer sind in den vergangenen hundert Jahren abgerissen worden. Das hat der sorbischen Kultur schweren Schaden zugefügt.

In Tourismusbrochüren und Politikerreden wird immer wieder gesagt, die Lausitz sei zweisprachig und bikulturell. Das stimmt eigentlich nicht. Nur die Sorben sind zweisprachig: schon seit einhundert Jahren gibt es keinen Sorben mehr, der nicht auch das Deutsche beherrschen würde. Die Deutschen allerdings interessieren sich nicht allzu sehr für die Sprache oder Kultur der Sorben. Es gibt auch nur wenige Deutsche, die Sorbisch lernen.

Nun könnte man denken, die Sorben seien eine kleine Minderheit von einigen Tausend Personen, die öffentlich kaum in Erscheinung treten. Das stimmt so aber nicht. Erstens war es schon zur Zeit der DDR möglich, dass Ortsschilder auf Deutsch und Sorbisch beschriftet wurden. Zweitens gibt es eine ganze Reihe von bekannten Sorben in unserer Gegend. Zum Beispiel war der vorletzte Ministerpräsident des Landes Sachsen ein Sorbe: Stanislaw Tillich. Und drittens pflegen die Sorben ihre Bräuche und Traditionen, die durchaus in der Öffentlichkeit sichtbar sind. Drei Beispiele:

- 1) Der Spreewald ist ein Erholungsgebiet südlich von Berlin. Man kann sich dort in Kähnen auf den Flussarmen der Spree durch den Wald fahren lassen. Berühmt sind die Frauentrachten des Spreewaldes, die besonders weite, weiße Hauben haben. Frauen, die diese Tracht anziehen, sprechen heutzutage allerdings meistens nicht mehr Sorbisch.
- 2) Der 25. Januar ist bei den Sorben der Tag der „Vogelhochzeit“. Das ist der Tag, an dem die Vögel sich dafür bedanken, dass die Kinder sie den Winter über füttern. So bekommen die Kinder Kuchen geschenkt, der in der Form von Vögeln gebacken wird. In Grundschulen und Kindergärten werden an diesen Tagen kleine Hochzeitsfeiern veranstaltet. Die Kinder ziehen Volkstrachten an: es gibt eine Braut und einen Bräutigam, die Patentanten, Musikanten, Pfarrer und den Hochzeitsbitter im schwarzen Anzug mit Zylinder. Sie üben sorbische Volkstänze ein und führen sie in der Schule, beim Bürgermeister, beim Pfarrer und im Altersheim auf.

3) *Zu Ostern haben die sorbischen Familien viel zu tun, besonders die Männer: Im schwarzen Anzug mit Zylinder reiten sie auf geschmückten Pferden in langen Zügen in ein Nachbardorf, um die Osterbotschaft zu überbringen, dass Jesus auferstanden ist. Sie führen Kirchenfahnen und ein Kreuz mit und singen den ganzen Weg über Osterlieder. Bei den katholischen Sorben gibt es neun solcher Prozessionen, jedes Jahr mit fast 1600 Reitern.*

Ironisch sagt man, die Sorben seien ein kleines Volk, das nur noch existiert, weil es alte Bräuche pflegt und Ostereier schön bemalen kann. Das stimmt aber nicht. Viele Eltern erziehen ihre Kinder in der obersorbischen Sprache. Es gibt viele Schulen, an denen Sorbisch unterrichtet wird – sogar ein niedersorbisches Gymnasium in Cottbus und ein obersorbisches in Bautzen. Wichtig für den Erhalt des Sorbischen ist aber nicht nur die Schule, sondern vor allem die Kirche. Es gibt ein kleines Gebiet mit einigen Dörfern, wo zu achtzig Prozent katholische Obersorben wohnen. Hier kann man auch heute noch die sorbische Sprache auf der Straße hören. Die Sorben sind stolz auf ihre Sprache und Kultur, und sie halten in ihren großen Familien fest zusammen. Viele junge Leute gehen nach der Schule in andere Teile Deutschlands. Wenn sie eine Familie gründen, suchen sie sich nach Möglichkeit Arbeit in der Lausitz und kehren nach Hause zurück. Denn sie wollen ihren Kindern die gleichen Vorteile bieten, die sie selbst genossen haben.

Прыведзены вышэй тэкст складзены з улікам узроўню моўных кампетэнцый студэнтаў першага курса, якія вывучаюць нямецкую мову. Гэты тэкст надаецца для далейшага выкарыстання ў рэчышчы лінгвакультуралагічнай інтэрпрэтацыі, у тым ліку як тэкста-навігацыі. Азнаёміўшыся з тэкстам, студэнты могуць атрымаць заданне больш дэталёва расказаць, напрыклад, пра Шпрэвальд як спецыфічны прыродны і культурны ландшафт, пра абрад птушынага выселля або пра традыцыю пасхальных конных працэсій. Выкладчык можа прапанаваць таксама групе студэнтаў падрыхтаваць прэзентацыю і даклад для ўдзелу ў конкурсе студэнцкіх навуковых прац. Звесткі пра сербалужыцкую мову могуць быць дапоўнены інфармацыяй пра іншыя мовы свету, якія знаходзяцца на мяжы вымірання: пра мову айнаў, распаўсюджаную на востраве Хакайда ў Японіі; пра атабаскскую мову, на якой размаўляюць паўночнаамерыканскія ідзейцы народа наваха; пра ізаляваную кетскую мову жыхароў Сібіры, якая з’яўляецца адзіным жывым прадстаўніком енісейскай сям’і моў [гл.: 5].

Прапануем таксама для азнаямлення іншыя матэрыялы, датычныя гісторыі культуры і мовы лужыцкіх сербаў. Гэта найперш разгорнутая ў Інтэрнэце і арыентаваная перадусім на нямецкамоўную моладзь акцыя “Sorbisch – na klar” (Пасербалужыцку? Ну канешне!) [8] або іншыя, больш арыентаваныя ў навуковае рэчышча публікацыі [3; 7]. Яны могуць выкарыстоўвацца як выкладчыкам, так і студэнтамі. Прадуктыўнай педагагічнай стратэгіяй уяўляецца ў дадзеным вы-

падку таксама наладжванне дыскусійнага дыскурсу з мэтай супастаўлення моўнай і сацыякультурнай сітуацыі ў прадстаўленым рэгіёне ФРГ і ў Рэспубліцы Беларусь.

Бібліяграфічны спіс

1. Ларионова, А. «Культурное пространство» как историко-литературная категория (на примере автобиографической прозы А. А. Григорьева) / А. Ларионова // Вестник Костромского гос. университета. – 2016. – № 2. – С. 121–124.
2. Лотман, Ю. Внутри мыслящих миров // Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб.: «Искусство – СПб», 2001. – С. 150–390.
3. Некрашевич-Короткая, Ж. В. Художественные аллегории серболужицкого обряда Ртаці kwas и традиция звериных гротесков в поэтической культуре славянских народов / Ж. В. Некрашевич-Короткая // Zeitschrift für Slavische Philologie. – 2019. – Band 75. – С. 269–295.
4. Фуко, М. Другие пространства (конференция) // Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / М. Фуко; пер. с франц. Б. М. Скуратова; под общ. ред. В.П.Большакова. – М.: Праксис, 2006. – Ч. 3. – С. 191–204.
5. Gesellschaft für bedrohte Völker (Hrg.): Anregungen zum Thema “bedrohte Sprachen” für Lehrerinnen und Lehrer. – Unterrichtsmaterialien der Gesellschaft für bedrohte Völker. März 2010. – 17 S. – [Электронны рэсурс] – Рэжым доступу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKewihqsjXx93nAhUGqaQKHUE3BAcQFjAAegQIAhAB&url=https%3A%2F%2Fwww.gfbv.de%2Ffileadmin%2Fredaktion%2FPublikationen_Dokumente%2F2010%2FSchulmaterial_Bedrohte_Sprachen_2010.pdf&usg=AOvVaw146R3HkFHLyp03EmqtnOJu. – Дата доступу: 20.2.2020.
6. Joachimsthaler, J. Die Literarisierung einer Region und die Regionalisierung ihrer Literatur / J. Joachimsthaler // Regionalität als Kategorie der Sprach- und Literaturwissenschaft. – Frankfurt a. M.: Peter Lang, 2002. – S. 17–49.
7. Schiemann, M., D. Scholze (Hrg.) Die Sorben in Deutschland. – Bautzen: Stiftung für das sorbische Volk, aktualisierte Auflage 2019. – 88 S. – [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://stiftung.sorben.com/deutsch/foerderung/download/>. – Дата доступу: 20.2.2020.
8. Sorbisch – na klar. – [Электронны рэсурс] – Рэжым доступу: <https://www.sorbisch-na-klar.de/>. – Дата доступу: 20.2.2020.
9. Spatial Turn: das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften / Döring J., Thielmann T. (Hrsg.). – 2. Aufl. – Bielefeld: transcript Verlag, 2009. – 455 S.